

Varför finns det sådant som inte måste finnas?

MARTIN LEMBKE

Martin Lembke är aktuell med sin doktorsavhandling Non-Gods and Gods: A Cosmological Treatise (disputation den 15 november 2012, CTR, Lunds universitet), i vilken han konstruerar och utvärderar ett helt nytt argument för Guds existens. Hans religionsfilosofiska forskning, som också kretsar kring klassiska frågor om Guds natur, har bl.a. publicerats i Religious Studies och International Journal for Philosophy of Religion.

Inledning

Detta förefaller möjligt: det kunde ha varit så att vissa ting, som finns, inte fanns. Dylika ting – om sådana finns – är *kontingenta* i den meningen att de kännetecknas av ett slags metafysisk tillfällighet: deras existens är alltså inte nödvändig. Men varför finns överhuvudtaget sådana ting som inte måste finnas? Det traditionella islam-kristna svaret, som har inspirerat det s.k. kosmologiska kontingensargumentet för Guds existens, är att ett *nödvändigt* ting – läs: Gud – har skapat (alternativt genererat) världen av kontingenta ting.¹ Enligt detta synsätt är Gud ett metafysiskt grundfundament på vilket alla kontingenta ting vilar: en nödvändig förutsättning förutan vilken varje kontingent ting omedelbart upplöses i absoluta intet.

Men frågan ifråga – Varför finns kontingenta ting överhuvudtaget? – har anklagats för att vara en filosofisk pseudofråga: en illegitim frågeställning som förutsätter otillbörliga eller rent av omöjliga antaganden. Syftet med föreliggande artikel är att undersöka om det ligger något i denna typ av kritik. I synnerhet ska vi ta i beaktande vad två prominenta kritiker, David Hume

och Adolf Grünbaum, har haft att säga. En dylik undersökning har påtaglig teologisk relevans, ty om kritiken skulle visa sig vara befogad ligger det nära till hands att tänka sig, inte bara att ett av de klassiska argumenten för Guds existens bygger på grumliga premisser, utan också att den teistiska föreställningen om Gud som skapelsens ontologiska grund hamnar i gungning.

Vi har alltså att göra med en fundamental metafysisk fråga av uppenbar teologisk relevans: en fråga som vi för enkelhets skull kan benämna som ”Fråga X” (där ”X” lämpligen har med existens att göra). Observera: Fråga X är *inte* den betydligt mer kända frågan varför det finns något överhuvudtaget. Denna senare, absolut allomfattande fråga, själva varats gåta, en fråga som fascinerar inte bara teologer och filosofer utan också fysiker,² kan enligt min mening inte ges något svar, såvida man inte accepterar den absurda idén att något kan orsaka, individuellt eller

¹ ”Islam-kristna”, ty kontingensargumentet formulerades först av de muslimska filosoferna al-Fārābī (Alfarabi) och Ibn Sīnā (Avicenna). För en detaljerad studie över de kosmologiska argumentens olika utveckling hänvisas till William Lane Craig, *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz* (London: Macmillan, 1980).

² De senare inkluderar t.ex. Ulf Danielsson, *Den bästa av världar: Skapelse, slump, apokalyps, död* (Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 2008), 247; Armand Delsemme, *Our Cosmic Origins: From the Big Bang to the Emergence of Life and Intelligence* (Cambridge: Cambridge UP, 1998), 274–5; Brian Greene, *Det stoff varav kosmos väves: Rummet, tiden och verkligheten*, övers. av Hans-Uno Bengtsson (Stockholm: Norstedts Förlag, 2004), 345; och Stephen Hawking, *Kosmos – en kort historik*, övers. av Tönis Tönison (Stockholm: Bokförlaget Prisma, 2001), 180–1.

kollektivt, sin egen existens.³ På något sätt måste frågeställningens omfång reduceras. Fråga X åstadkommer detta genom att rikta uppmärksamheten mot klassen (eller mängden) av kontingenta ting. Det kan emellertid noteras att en del filosofer föredrar att precisera frågan i termer av *konkreta* (snarare än kontingenta) ting.⁴ Nackdelen med en sådan precisering, ur religionsfilosofisk synvinkel, är att den förutsätter att klassen av konkreta ting inte inkluderar Gud. Men om ”konkret” definieras i termer av ”kausal kapacitet”,⁵ vilket ofta görs, så har vi ju att göra med en definition som innebär att Gud, som enligt teistisk tro är skapare av himmel och jord, är konkret (snarare än abstrakt). Möjligen kan man definiera ”konkret” på annat sätt, exempelvis i termer av ”rumslig lokalisering”,⁶ så att det därmed säkerställs att Gud, om Gud finns, inte inkluderas i extensionen av konkreta ting. Men enligt min mening är det bättre, och med mindre risk för missförstånd, om man istället preciserar Fråga X i termer av kontingenta ting. Vetenskapsfilosofen Adolf Grünbaum, som profilerat sig som kritiker av Fråga X, menar också att det är just så frågan bör förstås.⁷

Men så till själva ärendet: är Fråga X legitim eller ens meningsfull? Eller har vi snarare att göra med en pseudofråga som på ett eller annat sätt faller på eget grepp? Här kan vi först och främst notera följande: För att en fråga ska vara legitim (i en relevant filosofisk bemärkelse) krävs inte bara att den är semantiskt meningsfull,

dvs. begriplig, utan också att den är logiskt motsägelsefri. Fråga X verkar åtminstone vid första anblick uppfylla båda dessa kriterier: den är åtminstone syntaktiskt välformulerad och till synes fri från logiska kullerbyttor. Vad som är intressant att undersöka är istället om Fråga X gör några otillättna, felaktiga eller tveksamma antaganden. Ett ytterligare kriterium på legitima frågor är nämligen att de endast gör *sanna*, eller åtminstone *rimliga*, antaganden.⁸ Ett typiskt exempel på en fråga som är illegitim i detta avseende är åklagarens fråga till den oskyldige mannen: ”Varför slog du ihjäl din fru?” Det är också med avseende på detta filosofiskt mer intressanta kriterium som Fråga X emellanåt har anklagats för illegitimitet.⁹ Syftet med föreliggande text är därför mer precist att reda ut vilka antaganden Fråga X gör och undersöka i vad mån dessa är filosofiskt acceptabla.

Allmänt om kontingenta ting

Det första vi kan konstatera är att Fråga X förutsätter att det finns kontingenta ting. Det kan ju tyckas självklart att så också är fallet: alla ting som har en temporal start- och/eller slutpunkt verkar ju vara kontingenta, ty det verkar rimligt att tänka sig att om ett ting T *inte* existerar vid en viss tidpunkt så följer därmed att T inte existerar med nödvändighet. Detta resonemang blir dock mer problematiskt om vi betänker tidens gång. Enligt det som kallas A-tidsuppfattningen är tidens gång ett objektivt ontologiskt karaktärsdrag: dåtiden *var*, framtiden *kommer* att vara, endast nuet *är*. Men enligt det som kallas B-tidsuppfattningen är tidens gång blott en mänsklig konstruktion eller psykologisk illusion: dåtid, framtid och nutid är bara relationer i likhet med rumsliga relationer som bakom och framför, nära och fjärran. Enligt den senare uppfattningen ligger det alltså nära till hands, eller det verkar åtminstone inte alldeles långsökt, att tänka sig att T:s temporalt begränsade utsträckning i sig inte innebär att T är kontingent. Givet att tidens gång

³ I min avhandling, *Non-Gods and Gods: A Cosmological Treatise*, tillgänglig online på URL = <www.lu.se/lup/publication/3129539>, försöker jag visa varför så är fallet.

⁴ Se t.ex. Erik Carlson och Erik J. Olsson, ”The presumption of nothingness”, 203–21 i *Ratio* XIV (2001), 203; Peter van Inwagen, *Ontology, identity, and modality: Essays in metaphysics*. (Cambridge: Cambridge UP, 2001), 57.

⁵ Jfr E. J. Lowe, ”Metaphysical nihilism and the subtraction argument”, 62–73 i *Analysis* 62 (2002), 368; David Eford och Tom Stoneham, ”The subtraction argument for metaphysical nihilism”, 303–25 i *The Journal of Philosophy* 102 (2005), 310.

⁶ Jfr E. J. Lowe, *A Survey of Metaphysics* (Oxford: Oxford UP), 62–3.

⁷ Se Adolf Grünbaum, ”The Poverty of Theistic Cosmology”, 561–614 i *British Journal for the Philosophy of Science* 55 (2004).

⁸ Se Nicholas Rescher, ”Are synoptic questions illegitimate?” 359–63 i *Erkenntnis* 22 (1985), 359.

⁹ Så t.ex. av Grünbaum, ”Poverty”, och Lachlan Chipman, ”Illegitimate questions”, 51–6 i *Australian Rationalist* 60/61 (2002).

inte åtnjuta objektiv realitet kan man ju tänka sig att allt som existerar i någon mening gör samma metafysiska anspråk på existens – och därmed kanske också på nödvändighet. Å andra sidan: att säga att T är kontingent innebär ju endast att säga att det *hade* kunnat vara så att T *inte* existerade, och så hade ju kunnat vara fallet även om B-tidsuppfattningen skulle visa sig vara korrekt. Den som förnekar att det finns kontingenta ting måste istället acceptera den s.k. *necessitarianismen*: idén att den aktuella världen är den enda möjliga världen.

Antagandet att det finns kontingenta ting är nog sådant att det till syvende och sist står och faller med våra metafysiska intuitioner. Är det exempelvis möjligt att föreliggande artikel inte hade förelegat? Jag tycker nog att det är ganska uppenbart att så är fallet. Mitt liv hade kunnat ta en annan, mindre uppbygglig inriktning. Dock är det naturligtvis så att *om* kontingenta ting inte existerar så är Fråga X *de facto* illegitim. Men detta förbehåll innebär ju inte att de av oss som *tror* att kontingenta ting existerar borde avföra Fråga X från dagordningen. Som analogi kan nämnas att fysiker knappast drar sig för att spekulera angående den mörka energins natur, trots att man ju strikt talat vet att det kanske inte finns någon mörk energi överhuvudtaget. Det verkar alltså inte befogat att fränkänna Fråga X filosofisk legitimitet bara för att det *kan* vara så, så långt vi förstår saken, att kontingenta ting inte finns. Dessutom är det nog så att de allra flesta av oss, vare sig vi är religiösa eller inte, faktiskt tror att kontingenta ting existerar, och detta förmodade faktum borde vara tillräckligt, enligt min mening, för att legitimera Fråga X i detta avseende.

David Hume och icke-tomma klasser

Låt oss gå vidare. Ett annat implicit antagande som Fråga X gör är att frågor av den generella formen ”Varför finns det något exemplar av typen *F* överhuvudtaget?” är meningsfulla. Det kan återigen tyckas självklart att så är fallet. Låt till exempel *F* beteckna kategorin av *levande organismer*. Nog är det meningsfullt, och även i andra hänseenden legitimt, att ställa frågan varför det överhuvudtaget finns sådana ting? Gent-

emot detta kan dock invändas att frågan ”Varför finns det levande organismer överhuvudtaget?” i praktiken är synonym med frågan ”Hur uppstod den *första* levande organismen?” och att det är på grund av denna liktydighet som den förra formuleringen är legitim. Vad gäller kontingenta ting är situationen däremot en annan, ty kanske har det *alltid* funnits kontingenta ting? I sådana fall verkar det ju konstigt att tala om ett *första* kontingent ting.

Den här invändningen är dock inte övertygande. Även om vi antar att det alltid har funnits kontingenta ting kan vi därmed inte besvara Fråga X. Som Lars Bergström poängterar är det snarare så att ”det ursprungliga problemet kvarstår i utökad form”, nämligen på följande sätt: ”Varför har det, inte bara nu, utan alltid funnits något?”¹⁰ Det verkar alltså som att Fråga X kan förstås på ett meningsfullt sätt även om den inte kan omformuleras i termer av ett första kontingent ting.

En liknande invändning formulerades redan av David Hume, via dialogfiguren Kleanthes. Anta nämligen att vi har en grupp bestående av tjugo materiepartiklar. ”Om jag visade dig på orsaken till var och en av dem skulle jag tycka det var synnerligen orimligt”, sade Kleanthes, ”om du efteråt frågade mig om anledningen till alla tjugo”.¹¹ Om vi nu omformulerar denna invändning i linje med ovanstående resonemang skulle Kleanthes poäng alltså kunna vara att frågan ”Varför finns det någon materiepartikel överhuvudtaget?” är filosofiskt överflödigt om vi redan har redogjort för varje enskild materiepartikels existens. Om vi därtill antar att antalet materiepartiklar ifråga – eller antalet kontingenta ting – är *oändligt* så skulle vi kunna hävda att varje enskild partikels existens kan förklaras med hänvisning till andra partiklar utan att förklaringskedjan som helhet blir cirkulär. Men vid närmare beaktande verkar inte heller detta vara en bra invändning. Kleanthes har helt enkelt *fel*: det är *inte* så att Fråga X blir överflödigt ens om varje enskild partikels existens har en kausal förklaring och det totala antalet partiklar antas vara oändligt.

¹⁰ Lars Bergström, *Döden, livet och verkligheten: Essäer* (Stockholm: Thales, 2004), 192.

¹¹ David Hume, *Om religion* (Nora: Bokförlaget Nya Doxa, 1992), 143.

Detta kan tydliggöras med lite elementär klasslogik. Vad Fråga X vill ha svar på är hur det kommer sig att klassen av kontingenta ting inte är tom.¹² Detta förmodade faktum (att klassen av kontingenta ting inte är tom) påverkas ju inte av *antalet* kontingenta ting. Måhända kan existensen av varje enskilt kontingent ting förklaras kausalt i relation till andra likaledes kontingenta ting, men eftersom dessa andra ting redan är medlemmar i den klass, vars icke-tomhet är det som ska förklaras, kan de inte figurera i ett svar på Fråga X.

Adolf Grünbaum och ”metafysisk nihilism”

Så långt verkar det alltså som att Fråga X är filosofiskt legitim: den har hitintills inte visat sig göra några falska eller orimliga antaganden. Betänk nu följande kontrafaktiska antagande: Det hade kunnat vara så att det inte fanns några kontingenta ting. Eller: det hade kunnat vara så att klassen av kontingenta ting var tom. I samtida analytisk-filosofisk diskurs går detta antagande under den tämligen missvisande beteckningen ”metafysisk nihilism”.¹³ Låt oss för enkelhets skull anamma denna terminologi. Det kan tyckas som att Fråga X förutsätter den metafysiska nihilismen, ty varför skulle man begrunda förekomsten av kontingenta ting om man trodde att *frånvaron* av kontingenta ting vore en omöjlighet? Det vore ungefär som att någon, som är av uppfattningen att Gud till sin natur är god, skulle ställa sig frågan *varför* Gud är god.

Låt oss för argumentationens skull anta att Fråga X förutsätter den metafysiska nihilismen. Är denna förutsättning *sann*? Eller annorlunda uttryckt: är en ”värld” (eller ett scenario), som

fullständigt saknar kontingenta ting, en *möjlig* värld? Frågan kan till en början synas trivial. Kontingenta ting är ju per definition sådana att de hade kunnat vara icke-existerande – så vad hindrar att alla kontingenta ting lyser med sin frånvaro? Men ett sådant resonemang begår det misstag som på engelska kallas *the fallacy of composition*: ett felslut som består i att man utifrån de enskilda delarnas beskaffenhet sluter sig till helhetens beskaffenhet. Låt oss belysa denna typ av felslut med ett relevant modallogiskt exempel. Anta att det finns *tre* möjliga världar: V_1 , V_2 och V_3 . Anta vidare att var och en av dessa tre världar rymmer *två* kontingenta ting. V_1 rymmer tingen a och b ; V_2 tingen a och c , och V_3 tingen b och c . Trots att alla tingen (a , b och c) alltså är kontingenta, eftersom inget av dem existerar i alla (tre) möjliga världar, finns det ingen värld som saknar kontingenta objekt. Slutsats: även om varje ting som faktiskt existerar skulle vara kontingent, är det därmed inte så att en värld som helt saknar kontingenta ting är möjlig.

Dock bör vi vara på vår vakt mot dylika modallogiska resonemang. Om *denna* uppsättning möjliga världar – V_1 , V_2 och V_3 – vore metafysiskt uttömmande, vore existensen av exakt två kontingenta ting metafysiskt nödvändig (eftersom det i alla möjliga världar ju hade funnits två kontingenta ting). Men ingen av oss tror väl att så är fallet: alltså att det är nödvändigt att det finns exakt två kontingenta ting. Ingen av oss tror heller att det måste finnas exakt 3 313 303 kontingenta ting. Det är överhuvudtaget svårt att tro att ett exakt antal kontingenta ting skulle vara en metafysisk nödvändighet. De av oss som tror att det finns många möjliga världar, eller många möjliga sätt på vilka världen hade kunnat vara beskaffad, bör alltså snarare anta att de möjliga världarna antingen innehåller *olika* många kontingenta ting, alternativt att alla världar innehåller *oändligt* många kontingenta ting. Båda dessa antaganden är dock sådana att de får ett avvisande av den metafysiska nihilismen att framstå som tämligen godtyckligt. Här räcker det att notera följande: Den metafysiska nihilismen är ett till synes blygsamt antagande. Den hävdar ju bara att det finns åtminstone *en* möjlig värld som saknar kontingenta ting. Den som däremot förnekar den metafysiska nihilismen hävdar å sin sida att *ingen* möjlig värld är sådan att den sak-

¹² Denna precisering av Fråga X är inspirerad av William L. Rowe, *The Cosmological Argument* (New York: Fordham UP, 1998), 138.

¹³ Se t.ex. Ross P. Cameron, ”Much ado about nothing: A study of metaphysical nihilism”, 193–222 i *Erkenntnis* 64 (2006); Geraldine Coggins, ”World and Object: Metaphysical nihilism and three accounts of worlds”, 353–60 i *Proceedings of the Aristotelian Society*, New Series, 103 (2003); Lowe, ”Metaphysical nihilism”; Alexander Paseau, ”Why the subtraction argument does not add up”, 73–5 i *Analysis* 62 (2002).

nar kontingenta ting: ett betydligt mer ambitiöst antagande. Även om Fråga X alltså antas förut-sätta metafysisk nihilism tycks det inte föreligga några goda skäl att därför avfärda den som illegitim.

Grünbaum går dock ett steg längre. Han menar att Fråga X blir legitim endast när det först har *bevisats* att en värld helt utan kontingenta ting – en ”nollvärld”, som han uttrycker det – är möjlig.¹⁴ Men detta får nog sägas vara ett orimligt krav. Jämför med följande fråga, som torde ha intresserat både Isaac Newton och Albert Einstein: ”Varför attraherar fysikaliska kroppar varandra?” Enligt Grünbaums kriterium är denna uppenbarligen begripliga och vetenskapligt relevanta fråga legitim endast om det först har bevisats att en värld där fysikaliska kroppar *inte* attraherar varandra är *möjlig*. Men ingen har någonsin gett sig på uppgiften att försöka ge ett dylikt bevis, och likväl råder det ingen tvekan om att frågan ”Varför attraherar fysikaliska kroppar varandra?” är fullt legitim. Tvärtom vad Grünbaum påstår är det alltså *inte* så att legitimiteten hos Fråga X är beroende av huruvida nollvärlden – en värld utan kontingenta ting – först har bevisats vara möjlig.¹⁵

Men Grünbaum ger sig inte. Han menar att Fråga X gör ytterligare ett antagande, nämligen ”principen om nollvärldens spontanitet”. Denna princip gör gällande att nollvärlden utgör ”det spontana, naturliga eller normala” metafysiska tillståndet.¹⁶ Fråga X förutsätter alltså, enligt Grünbaum, att frågeställaren känner något slags häpnad över att nollvärlden *inte* är sakernas faktiska tillstånd. Men varför skulle vi vara förvånade över detta? undrar Grünbaum. Det finns en myriad möjligheter som aldrig aktualiseras utan att vi ägnar dem en tanke. Ta till exempel följande scenario: en människa förvandlas plötsligt till en elefant.¹⁷ Ingen borde känna någon metafysisk häpnad över att *detta* sakförhållande inte är realiserat, menar Grünbaum, så varför skulle vi känna annorlunda inför det faktum att *nollvärlden* inte är realiserad?

¹⁴ Grünbaum, ”Poverty”, 565 (min övers.).

¹⁵ För en liknande synpunkt, se Richard Swinburne, ”Second Reply to Grünbaum”, 919–25 i *British Journal for the Philosophy of Science* 56 (2005), 919.

¹⁶ Grünbaum, ”Poverty”, 569 (min övers.).

¹⁷ Jfr *ibid.*, 565–6.

Det tycks mig som att även detta resonemang skjuter snett. Anta nämligen att vi accepterar Grünbaums slutsats att förekomsten av kontingenta ting – nollvärldens ickeaktualitet – inte är något att förundras över. På vilket sätt undermineras därmed Fråga X? Även frågor om sådant som *inte* är häpnadsväckande kan ju vara berättigade. Ta till exempel återigen frågan varför fysikaliska kroppar attraherar varandra. Enligt Grünbaums resonemang verkar det som att denna fråga är legitim endast om det finns anledning för frågeställaren att förundras över det faktum att världen *inte* är sådan att fysikaliska kroppar *inte* attraherar varandra. Men det finns ju ingen anledning till dylik häpnad, skulle Grünbaum i konsekvensens namn tvingas säga, eftersom det finns en myriad andra möjligheter som inte heller är realiserade. Konsekvensen tycks alltså bli, om vi följer Grünbaums tankegång, att även frågan varför fysikaliska kroppar attraherar varandra är illegitim: en oacceptabel konsekvens, naturligtvis. Alltså bör vi istället dra slutsatsen att det är något fel på Grünbaums resonemang. Fråga X framstår som en legitim fråga även om vi för argumentationens skull går med på att nollvärldens ickeaktualitet inte är något att förundras över.

Fråga X och frågan om svar

Enligt den australiske filosofen Lachlan Chipman är Fråga X illegitim eftersom den utgår från att det går att förklara varför det finns kontingenta ting.¹⁸ Med andra ord: Fråga X är illegitim (enligt Chipman) eftersom den förutsätter att det finns ett svar! Men denna synpunkt verkar ju inte alls särskilt bra. *Alla* frågor förutsätter väl ett svar – såvida de inte är ställda i ett retoriskt syfte. Därmed inte sagt att alla frågor *har* ett svar, naturligtvis, men en fråga blir inte illegitim bara för att frågeställaren tror att den kan besvaras. Det är tvärtom så att en fråga gott och väl kan vara legitim även om den omöjliga kan besvaras. Vi har redan berört själva varats gåta: Varför finns det något överhuvudtaget? Det faktum att klassen av ting (vilka som helst) inte är tom är enligt min mening ett *factum brutum*: ett

¹⁸ Se Chipman, ”Illegitimate Questions”, 54.

faktum som saknar förklaring. Men därmed inte sagt att varats gåta är illegitim. Illegitima frågor får inte förväxlas med frågor som saknar svar.

Avslutning

Det verkar alltså som att Fråga X, vars teologiska relevans är uppenbar, är både semantiskt meningsfull och filosofiskt legitim. Därmed inte sagt att den har ett svar; huruvida så är fallet får emellertid diskuteras vid ett annat tillfälle.¹⁹ Vad föreliggande text ger vid handen är blott att vi inte har att göra med något slags pseudofråga: en missriktad fråga som kan avfärdas via en enkel begreppsanalys.

Summary

Not only the argument from contingency for the existence of God but also the theistic idea that God is the metaphysical foundation of the world seem to presuppose the intelligibility and validity of the following question: Why is there anything contingent at all? However, it has been argued that, upon closer inspection, this question is a *pseudo*-question: a question which presupposes illegitimate or somehow ill-founded assumptions. In this article I respond to some of this criticism, especially to that given by David Hume and Adolf Grünbaum. I argue that there seems to be no good reason to think that the question under consideration should not continue to receive proper philosophical attention.

¹⁹ I "Frågan om varat", 3–9 i *Filosofisk tidskrift* 31 (2010), skissar jag på fyra olika svarsmöjligheter. Där visar jag också hur ett kosmologiskt kontingensargument för Guds existens kan börja gestalta sig.